

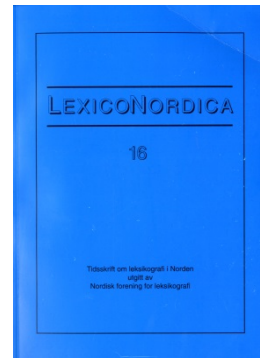
LexicoNordica

Titel: Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra

Forfatter: Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj

Kilde: LexicoNordica 16, 2009, s. 181-196

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sven-Göran Malmgren & Maria Toporowska Gronostaj

Valensbeskrivning i svenska ordböcker – och några andra

The article (Valency description in Swedish dictionaries and some others) gives an overview of how valency information is represented in some Swedish and Nordic dictionaries, and in particular in Lexin's Svenska Ord, NEO and SO and the Danish DDO. Since the functional perspective is a point of departure in the article, we address issues concerning the relevance and transparency of valency information for L2 and also L1 users. We also focus on the types of syntactic and semantic information conveyed by valency codes and their form. To improve the consistency of valency representation in dictionaries, we propose some final checks which could be performed by lexicographers, namely by comparing the valency data either from the point of view of a particular type of a valency construction or a lemma form. The lemma-checking can be applied to words: (i) sharing the same final lemma, (ii) standing in derivative relations (e.g. verbs and verbal nouns) and (iii) being semantically related. Finally, we reflect on possibilities to represent valency information in e-dictionaries.

Inledning

Moderna ordböcker ger ofta valensupplysningar – eller konstruktions-scheman – i mer eller mindre formaliserad form, särskilt för verb men ofta också för adjektiv och substantiv. Valensinformationen gäller huvudsakligen a) vilka nära ("inre") bestämningar (ofta inklusive subjekt, ibland kallade *aktanter*) som är aktuella till det givna lemmat (verbet, adjektivet, substantivet) b) huruvida dessa bestämningar är obligatoriska eller fakultativa c) aktanternas semantik (i mycket grova drag). I de följande enkla meningarna är aktanterna till verben *läsa*, *älska* och *lita*, adjektiven *stolt* och *benägen* samt substantivet *bror* understrukna.

- a) Per läser tidningen
- b) Per läste att konserten var inställd
- c) Per sitter och läser
- d) Per älskar Lisa
- e) Per älskar jordgubbar
- f) Per älskar att gå på bio
- g) Per litar på Lisa
- h) Per litar på väckarklockan

- i) Per litar på att Lisa väcker honom
- j) Per är stolt över Lisa
- k) Per är stolt över sin prestation
- l) Per är stolt över att han vann
- m) Per var stolt över att vinna
- n) Per är benägen att kompromissa
- o) Per är bror till Lisa

Ett vanligt sätt att ge valensinformationen är då följande:

- ngn läser (ngt/att+SATS) (a–c)
- ngn älskar ngn/ngt/att+INF (d–f)
- ngn litar på ngn/ngt/att+SATS (g–i)
- ngn är stolt (över ngn/ngt/att+INF/att+SATS)(j–m)
- ngn är benägen att+INF (n)
- ngn är bror till ngn (o)

Angivelsen till verbet *läsa* utsäger att verbet kan ha ett substantiviskt, icke-animat objekt (som också kan vara en sats) men att det är fakultativt eller frivilligt; frivilligheten markeras med parentestecken. Verbet *älska* (i den aktuella betydelsen) tar obligatoriskt objekt som kan vara ett animat eller icke-animat substantiv eller ett verb i infinitiv, medan verbet *lita* obligatoriskt konstrueras med ett prepositionsobjekt (substantiv eller sats). Adjektivet *stolt* kan fakultativt bestämmas av en fras med prepositionen *över* (plus substantiv, infinitiv eller sats). Substantivet *bror* konstrueras (mer eller mindre) obligatoriskt med en prepositionsfras med ett animat substantiv.

I samtliga angivelser ges informationen att subjektet (mer eller mindre) nödvändigtvis är animat. I vissa konstruktionsordböcker utelämnas denna information som ju är något mer förutsägbar än de övriga; bl.a. är ju själva förekomsten av ett subjekt given från början.

En mindre explicit men utrymmesbesparande variant av ovanstående notationssystem är att ange fasta mönster som kan slås upp i en särskild lista. Exempelvis skulle alla transitiva verb av samma typ som *läsa* kunna betecknas V2 och ”transitiva” adjektiv som *benägen* betecknas A6.

Kort historik

Valensangivelser har från början mest förekommit i L2-ordböcker (inlärningsordböcker). Ett tidigt exempel var Hornby et al 1942 (senare

Oxford advanced Learners' Dictionary of Current English, OALD).¹ Här användes mönsterangivelser liksom senare bl.a. i *Longman Dictionary of Contemporary English* (1978). På senare år har man dock kommit fram till att det är för mycket begärt av användarna att de ska memorera eller ständigt konsultera en lista med kanske uppåt 100 olika konstruktionstyper, och numera föredras mer explicita angivelser.

Viktiga valensordböcker med ingående information om ett begränsat antal tyska verb, adjektiv och substantiv utkom i det dåvarande DDR på 1970-talet (t.ex. Sommerfeldt & Schreiber 1977). Dessa ordböcker var försedda med långa inledningar som bidrog till utvecklingen av valens-teorin.

I Norden förekom explicita valensangivelser tidigast i inlärningsordboken *Lexin Svenska ord* (1984), med en sinnrik och något speciell notation (jfr nedan). Den första allmänna L1-ordboken med valensangivelser var *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO 1995–96), följd av *Den danske ordbog* (DDO 2003–2005). Också moderna specialordböcker som den isländska *Orðastaður* (1994) och den svenska *Svenskt språkbruk* (2003) tillhandahåller valensangivelser. Nyligen (hösten 2009) utkom *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (SO), som kan ses som en uppdaterad och utvidgad version av NEO, med bl.a. förbättrade valensangivelser.²

Forskning kring valens och valensangivelser

Litteraturen om valens – med eller utan direkt lexikografisk relevans – är mycket stor. Bland arbeten som behandlar valensproblem utan omedelbar anknytning till ordböcker kan nämnas Somers (1987), Helbig (1992), Fillmore (2007) och av nordiska forskare Nikula (1986), Toporowska Gronostaj (1995), Martola (2007) och Braasch (t.ex. 2008). Några arbeten som mer direkt behandlar valensinformation i ordböcker är Hornby (1954), Sinclair (1987), Cowie (2004) och på skandinaviska språk Cantell (1995), Jónsson (1995), Malmgren (1995) och Martola (1995).

¹ Mindre känt är att det faktiskt finns tyska valensordböcker från 1800-talet.

² Båda författarna har ingått i NEO:s och SO:s redaktion.

Några välkända problem

Om man ser lite närmare på de enkla exemplen strax ovan upptäcker man lätt att valensangivelserna inte är problemfria. Ett av de allvarligaste problemen har att göra med övergenerering. Distinktionen mellan animata och icke-animata aktanter (ngn/ngt) är absolut nödvändig men det kan ofta behövas inskränkningar särskilt av kategorin ”ngt”. Medan man kan älska i stort sett vad som helst – så att ngt i angivelsen ”älska ngt” knappast behöver inskränkas – kan verbet *läsa* knappast kombineras med vilka sakobjekt som helst. Angivelsen *läsa (ngt)* är därför egentligen för vid – om man inte inkluderar metaforiska uttryck. Man kunde t.o.m. hävda att objektet till *läsa* vid ”normal” användning av verbet måste beteckna ”något läsbart” (om cirkulariteten kan tillåtas). Vi ska senare se hur olika ordböcker har handskats med detta problem.

Likaså är gränsen mellan obligatoriska och fakultativa aktanter inte sällan vag. Det går t.ex. ofta att konstruera en kontext där ett i princip transitivt verb (dvs. med ”obligatoriskt” objekt) står naket, dvs. utan objekt.

Ytterligare ett problem är följande. Obligatoriska och fakultativa aktanter kan kallas *inre* bestämningar till verbet, adjektivet etc. Det finns alltså också yttre bestämningar, som inte ska anges i konstruktionsordböcker, t.ex. många typer av adverbial (jfr *han läste tidningen i vardagsrummet*). Men det säger sig självt att det inte alltid är lätt att dra en skarp gräns mellan fakultativa aktanter och yttre bestämningar.

Uppsatsens syfte

I det följande ska vi först något diskutera vilka användare och vilka användarsituationer valensuppgifter i första hand är avsedda för. I samband med det tar vi upp frågan huruvida valensangivelser av den typ som exemplifierats i inledningen är tillräckligt genomskinliga för vanliga användare. Sedan kommer vi att studera valensangivelser i några nordiska ordböcker från några av de synpunkter som berörts i inledningen, och dessutom från några andra synpunkter. Därefter ska vi ta upp en fråga som såvitt vi vet sällan diskuterats: möjligheten att uppnå konsekvens i valensangivelser. Vi ska också peka på några typer av konsekvenskontroller som enligt vår mening om möjligt bör göras. Slutligen ska vi fundera något över vilka möjligheter elektroniska ordböcker ger för mer utförliga valensangivelser.

Användare och användarsituationer

Det är ganska klart att valensangivelser är ytterst användbara för inlärare som ska producera text på det främmande språket. Svenska invandrarlärare vittnar också om den stora nyttan av valensinformationen i Lexin/Svenska ord. Till och med mellan mycket närbesläktade språk som svenska och danska finns skillnader som bara en ordbok med valensangivelser kan ge besked om. På svenska heter det t.ex. *han är villig att komma* men på danska *han är villig til at komme*. Innan DDO utkom fanns inget enkelt sätt för en svensk att undvika felet *han är villig at komme*.

I vissa fall kan valensangivelser också vara användbara i L1-sammanhang. Exempelvis kan även modersmålstalare tveka om den rätta prepositionen vid textproduktion. Marginellt kan valensangivelser också vara nyttiga vid textreception, särskilt för inlärare. De kan exempelvis vara till hjälp vid disambiguering av flertydiga ord.

Självklart är valensangivelser också viktiga för språkteknologiska ändamål, i synnerhet för parsning.

Hur tillgänglig är valensinformationen?

Inte sällan kritiseras valensangivelser för att vara för svåra för vanliga användare. Så t.ex. Bergenholz (1994) och särskilt Bergenholtz & Vrang (2005), som citerar en angivelse i DDO som verkligen ger ett kompakt intryck, samtidigt som de ger välförtjänt beröm åt den allmänna informationsrikedomen i DDO:s valensangivelser. Och det kan inte förnekas att de vanligaste verben i alla språk har en sådan komplexitet att beskrivningen av dem med nödvändighet blir svårläst för användarna.

Här ska vi emellertid argumentera för att valensangivelser är motiverade även i allmänna ordböcker, trots att man aldrig kommer ifrån att ett begränsat antal angivelser måste vara komplicerade. Vi kan se på en enkel statistik över valensangivelser för verb i den nyutkomna Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (SO) där svårigheten enbart ligger i om de är transitiva eller inte och om de i så fall konstrueras med person- eller sakobjekt (symbolen ~ står för ett verb i infinitiv, längst till höger ges exempelverb):

• ~	1 338	<i>fladdra</i>
• ~ ngn	406	<i>missgynna</i>
• ~ (ngn)	36	<i>trötta</i>
• ~ ngt	2 378	<i>besiktiga</i>
• ~ (ngt)	391	<i>lindra</i>
• ~ ngn/ngt	58	<i>beskatta</i>
• ~ (ngn/ngt)	436	<i>klä om</i>
	= 5 043 (av knappt 11 000 verb)	

Vi ser att drygt 1000 av 11 000 verb är äkta intransitiva verb, som inte kan konstrueras med objekt (och inte heller med någon annan nära bestämmning). Mer än 10 procent av verben får sålunda en ytterst enkel valensangivelse. Ytterligare nära 3000 verb (406+2378+58) är äkta transitiva verb, dvs. de måste konstrueras med person- eller sakobjekt. Också dessa angivelser är mycket enkla. Slutligen finns det nära 1000 verb som ibland tar objekt, ibland står nakna, dvs. de konstrueras fakultativt med objekt. Här måste då parentesnotation användas, men också dessa angivelser får sägas vara enkla.

Sålunda har nästan hälften av alla verb i SO angivelser som bara rör förekomst och typ av objekt. Många andra verbgrupper, t.ex. verb med prepositionsbestämningar, får angivelser som inte är nämnvärt svårare. Det kan uppskattas, att minst 90 procent av verben i SO får hyggligt läsbara angivelser. Det är sant att informationen vid några hundra verb är svårforcerad, men det är knappast en anledning att kasta ut barnet med badvattnet och helt avstå från valensangivelser.

Valensangivelser i fyra nordiska ordböcker

Vi ska nu se på valensangivelserna i fyra av de sex nordiska ordböcker som nämndes i inledningen – tre svenska och en dansk. Först en tabell med några data om ordböckerna:

	Typ av ordbok	Antal lemman	Antal val.uppgifter
Svenska ord (1984)	Definitionsordbok	20 000	Ca 10 000
Svenskt språkbruk (2003)	Konstruktionsordbok	20 000	20 000
SO (2009)	Definitionsordbok	65 000	22 000
DDO (2003–05)	Definitionsordbok	62 000	Ca 20 000

Det rör sig alltså om tre allmänna ordböcker och en ordbok som är specialiserad på konstruktionsuppgifter – utom valenser bl.a. också kollokationsuppgifter (jfr Malmgren 2004). En av ordböckerna är främst avsedd som inlärningsordbok; de övriga är i första hand L1-ordböcker men samtliga, inte minst Svenskt språkbruk, kan också mycket väl fylla ett behov som hjälpmedel för avancerade inlärare.

Vi kommer att se på åtta ”variabler” som framgår av följande tabell och beskrivs närmare nedan:

	1. Adj/ Subst	2. Sub- jekt	3. Paren- teser	4. På bet.- nyans	5. ngn/ngt	6. Utv. seman- tik	7. Typ av bisats	8. Språk- prov
Svenska ord	(+)	+	+	–	–	(+)	–	–
Svenskt språkbruk	(+)	+	–	–	+	(+)	–	+
SO	+	–	+	–	+	(+)	–	–
DDO	(+)	+	+	+	+	+	(+)	–

1. Alla fyra ordböckerna ger valensupplysningar inte bara om samtliga verb, utan också om många adjektiv och substantiv. Den ordbok som har den bästa täckningen av substantiven och adjektiven verkar vara SO, där inre bestämningar i princip redovisas så snart de förekommer. Också Svenskt språkbruk och DDO har mycket god täckning av adjektiven och substantiven (men inte helt uttömmande, exempelvis finns upplysningar till adjektivet *villig* men inte till dess motsats *uvillig* i DDO; likaså till *søn* men inte till *søster*). I Svenska ord verkar upplysningarna vara begränsade till de viktigaste adjektiven och substantiven.

2. Alla ordböckerna utom SO ger semantiska upplysningar om subjektet (i stort sett *ngn/ngt*) vid alla verb, men DDO anger inte subjekt vid adjektiven och substantiven och Svenskt språkbruk inte vid substantiven där dessa upplysningar ibland är relevanta (t.ex. vid relationella substantiv). Ingen av ordböckerna, med visst undantag för Svenskt språkbruk, ger fullständiga upplysningar om huruvida subjektet kan vara en infinitiv eller en sats (motsvarande uppgifter ges i alla ordböckerna beträffande objekt och övriga bestämningar). Helt fullständiga upplysningar vid t.ex. verbet *roa* kunde se ut så här:

ngn/ngt/att+INF/att+SATS roa ngn (jfr att hon sjöng roade honom / att spela piano roa honom)

Upplysningar om subjektets semantiska egenskaper ges i SO ofta på annat sätt, i tillägg efter definitionen där det t.ex. kan stå ”om person”.

3. Alla ordböckerna utom Svenskt språkbruk använder parenteser för att ange att bestämningarna är fakultativa, väsentligen på samma sätt som i exemplen ovan på s. X. Beskrivningarna i Svenskt språkbruk är mer utrymmeskrävande men i gengäld kanske enklare för användarna:

ngn läser /.../; läsa ngt /.../; läsa att (+INF) /.../

Lösningen i Svenskt språkbruk är också naturlig med tanke på att ordboken ger konkreta exempel på i stort sett varje enskilt konstruktionsmönster (jfr nedan).

4. I de båda större definitionsordböckerna är mer omfattande artiklar ofta uppdelade på två nivåer: dels en nivå för numrerade betydelsemoment (1, 2, 3 etc.) och dels en för betydelsenyanser under vissa betydelsemoment (som kunde betecknas 1a, 1b, 1c etc.). DDO ger valensuppgifter för varje särskild betydelsenyans på den lägre nivån (alltså ofta flera valensuppgifter per betydelsemoment), medan SO ger valensuppgifter bara en gång per betydelsemoment. Självklart är DDO:s lösning att föredra, även om den ökar den typografiska komplexiteten i artiklarna.

5. Alla ordböckerna utom Lexin/Svenska ord använder ”ngn” och ”ngt” som beteckningar på animata resp. icke-animata substantiv. I Svenska ord används i stället A (och vid behov B och C) resp. x (och vid behov y och z). Trots att systemet i Svenska ord har en liten fördel genom att det tydligare anger när t.ex. subjektet och objektet har olika referenter (jfr *ngn älskar ngn* och *A älskar B*, där bara den senare angivelsen korrekt talar om att aktanterna A och B är två *olika* personer), får systemet med ngn/ngt anses genomskinligare och enklare för användarna.

6. Problemet med *begränsning* av variabeln *ngt* som nämndes i inledningen får ungefär samma lösning i alla ordböckerna. Exempelvis anges *kosta BELOPP* i SO i stället för *kosta ngt ...*. Differentieringen är säkerligen mest långtgående i DDO; bland DDO:s indikatorer märks t.ex. DYR, SELSKAB och t.o.m. FUGL.

7. Tre av ordböckerna skiljer mellan olika typer av bisatser, särskilt mellan frågebisatser och bisatser inledda med *att*. I DDO används en

särskilt sinnrik, om än kanske inte helt lättbegriplig, notation: frågebisatser betecknas "hv+SÆTN". Detta är möjligt i danskan där alla inledare till frågesatser börjar på hv (t.ex. *hvor, hvornår, hvordan*), men inte i svenskan (jfr *var, när, hur*).

I SO anges alla bisatser enbart som SATS (inledare som *att, var, när* etc. anses höra till bisatsen), utan vidare differentiering. Angivelsen SATS bör läsas ut "vissa typer av bisatser, i allmänhet att-satser men ibland även vissa frågesatser". Det innebär givetvis en viss informationsförlust men tanken är att det finns en gråzon vid ett stort antal verb och adjektiv och att i en del fall enbart *vissa* frågebisatser är tillåtna (jfr t.ex. *jag litar på vad du säger* men inte **jag litar på när du kommer*). I de båda andra svenska ordböckerna, och även i DDO, anges dessutom ofta enbart att-SATS även när (vissa) frågebisatser är fullt möjliga (jfr *han är stolt över att han vann, han är stolt över vad han har åstadkommit* med angivelserna *ngn är stolt över att ...* i Svenskt språkbruk och *stolt över at./NGT* i DDO). Därmed är inte sagt att SO:s "minimalistiska" lösning är bättre, men det är uppenbart att det skulle krävas en ganska stor apparat för att ge helt korrekt information om exakt vilka bisatser som är tillåtna i varje enskilt fall.

8. Bara i specialordboken Svenskt språkbruk ges levande exempel i anslutning till valensangivelserna, men där i gengäld till i stort sett varje konstruktionsmönster. Det är ganska klart att det inte finns plats till detta i allmänna (pappers)ordböcker, även om en del av de angivna konstruktionsmönstren kan uppträda i språkprov som ges av andra skäl (t.ex. de autentiska språkproven i DDO).

Sammantaget är det ingen tvekan om att DDO är den av de tre allmänna ordböckerna som ger den rikaste valensinformationen. I själva verket torde DDO vara minst jämbördig med specialordboken Svenskt språkbruk, om man bortser från de konkreta språkproven i den svenska konstruktionsordboken. Det kan också nämnas att DDO till skillnad från alla de övriga ordböckerna också ger valensangivelser för idiom.

Fyra typer av konsekvenskontroller

Att uppnå samma konsekvens i valensbeskrivningar som när det gäller t.ex. böjningsinformation är troligen omöjligt. Valensangivelser innefattar kategorier som inte alltid kan definieras helt skarpt; gränserna mellan exempelvis fakultativa och obligatoriska aktanter är ofta vaga.

Att under sådana omständigheter tillämpa samma principer – också vid skönsavgöranden – på t.ex. 10 000 verb överstiger nog mänsklig förmåga.

Inte desto mindre kan och bör man i en datorbaserad ordbok utföra vissa konsekvenskontroller för valensangivelserna. Givet att alla relevanta lemmen i den ännu inte färdiga ordboken har fått preliminära angivelser kan man tänka sig två huvudtyper, den senare med tre underavdelningar:

1. kontroll per valenstyp, t.ex. av alla verb som angetts som fakultativt transitiva
2. kontroll per lemmagrupp:
 - a. lemmen med samma efterled
 - b. avledningar (t.ex. verbalsubstantiv) mot grundord (t.ex. verb)
 - c. semantiskt besläktade lemmen

Dessa kontroller genomfördes till en del i arbetet på SO, som vi refererar till i det följande. Dock medgav inte tiden fullständigt genomförande av kontrolltyperna 2b och 2c. Här nedan diskuteras emellertid exempel på alla fyra typerna av konsekvenskontroll.

Kontroll per valenstyp

En viktig kontroll gäller fakultativt transitiva verb, som i vissa fall kanske lika gärna kan beskrivas som obligatoriskt transitiva. Sökning på valenstypen ”~ (ngt)” bland verblemmen gav en lista med nära 400 rader – här följer några av dem:

- organisera om & (ngt)
- orkestrera & (ngt)
- osa & (ngt)
- oxidera & (ngt)
- packa upp & (ngt)
- packa ur & (ngt)
- paddla & (ngt)

En ny kontroll av dessa verb gav ingen anledning till ändring. Man kan t.ex. säga både *Har du packat upp?* och *Har du packat upp kläderna* och både *Han är ute och paddlar* och *Han gillar att paddla kanot*.

En annan kontroll av typ 1 gäller relationella substantiv. Ett utdrag ur listan såg ut så här:

- systerdotter ngns ~, ~ till ngn
- systerson ngns ~, ~ till ngn
- tant ngns ~, ~ till ngn
- trolovningsbarn ngns ~, ~ till ngn
- trosfrände ngns ~, ~ till ngn, ngra är ~r
- trätobroder ngns ~, ~ till ngn, ngra är vapenbröder
- ungdomsvän ngns ~, ~ till ngn, ngra är ~ner
- vapenbroder ngns ~, ~ till ngn
- väninna ngns ~, ~ till ngn, ngra är väninnor

Valensangivelserna talar om att aktanterna i princip är obligatoriska – man kan inte säga *hon är systerdotter* rätt upp och ner (annat än i elliptiska meningar), utan normalt måste det heta t.ex. *hon är hans systerdotter* eller *hon är systerdotter till honom*. Dock är vissa av substantiven reciproka – relationen som de uttrycker är symmetrisk, och då går konstruktioner med subjektet i plural som *de är trosfränder* och *de är väninnor* bra (men inte naket *de är systerdöttrar* och inte heller naket *hon är väninna*). Det anges då med formlerna *n(å)gra är trosfränder* och *ngra är väninnor*. I det här fallet hade reciprociteten hos *vapenbroder* missats och där fick tilläggas *ngra är vapenbröder*.

Kontroll per lemmagrupp

Kontroll av lemman med samma efterled

Den här kontrollen är givetvis standard när det gäller böjningsinformation. För valensangivelsernas del är det visst inte självklart att de ska vara genomgående identiska – men det är ganska sannolikt och möjligheten måste beaktas.

Sökning på *pris* och dess förledssammansättningar gav ett ganska brokigt resultat (här har ett visst urval gjorts):

- pris &et (för/på ngt)
- reapris & (för/på ngt)
- cirkapris ett & (för/på ngt) (på BELOPP)
- extrapris & (på ngt)
- fyndpris ett & (för/på ngt)
- försäljningspris &et (på ngt)

Om vi bortser från förekomst/icke-förekomst av obestämd eller bestämd artikel (valet bestäms av vad som låter naturligast), faller två variationer i ögonen. I ett fall, *cirkapris*, hade uttrycket för prisets storlek, alltså beloppet, ansetts höra till lemmats inre bestämningar. Utan att gå in på detaljer menar vi att detta kan försvaras; det är svårare att tänka sig *cirkapris* ”naket” än t.ex. *extrapris* (jfr *den här varan för du för extrapris/*cirkapris*). Vi övervägde dock att lägga till ”(på BELOPP)” på de övriga lemmarna men avstod till sist. (Mest motiverat hade det varit vid det enkla lemmat *pris*).

Den andra variationen gäller prepositioner. Angivelserna förutsäger *priset på/för bilen* men bara *extrapris på kött*. Detta stämmer både med vår språkkänsla och med resultat av googlesökningar, även om också *extrapris för kött* förekommer i mindre utsträckning. Här måste man fatta ett beslut: *extrapris för kött* är inte fel, men i någon mening sämre än *extrapris på kött*. Om konstruktionen *extrapris (för ngt)* ska tas med, bör detta framgå. Det skulle dock vara platskrävande och vi valde därför (här och på andra ställen) att bara ta med den ”bättre” konstruktionen. Den här typen av problem, som inte har någon självklar lösning, dyker hela tiden upp när man gör sökningar efter förledssammansättningar.

Kontroll av avledning mot grundord

De viktigaste kontrollerna gäller här verbalsubstantiv mot motsvarande verb (t.ex. *anmälan* – *anmäla*) och deadjektiviska substantiv mot motsvarande substantiv (t.ex. *godhet* – *god*). Här ska vi bara ta upp den förra gruppen.

Eftersom alla artiklar om verb i SO ger upplysning om motsvarande verbalsubstantiv (t.ex. under lemmat **skjuta** *skjutande*, *skjutning* och *skytte*), kunde alla verbalsubstantiv som behandlas som egna lemmen lätt paras ihop med motsvarande verb. Ett utdrag ur listan såg ut på följande sätt:

abdikera	abdikation
~ (från ngt)	~ (från ngt)
abonnera	abonnemang
~ (på) ngt	~ (på) ngt)
ackumulera	ackumulation
~ ngt	~ (av ngt)
adoptera	adoption
~ ngn/ngt	~ (av ngn)
analysera	analys
~ ngt/SATS	& (av ngt/SATS)

Tre av substantiven, *abdikation*, *ackumulation* och *analys*, visar ett helt normalt mönster. De ”ärver” helt enkelt aktanter från verben, och normalt blir dessa aktanter fakultativa även om motsvarande aktant till verbet är obligatorisk (se *ackumulation* och *analys*). Om verbet är transitivt konstrueras verbalsubstantivet normalt med prepositionen *av* plus objektet (ett av de fåtaliga undantagen i svenskan är *mord på ngn*).

Lite mer komplicerade är de båda övriga fallen. När verbet *adoptera* konstrueras med icke-animat objekt (t.ex. *adoptera en teori*) är det fråga om en metaforisk användning. Motsvarande metaforik har inte bedömts möjlig vid verbalsubstantivet; uttrycket *adoption av en teori* är i varje fall tveksamt. I detta fall ärver alltså verbalsubstantivet inte fullt ut verbets aktanter.

Verbet *abonnera*, slutligen, kan konstrueras både med och utan prepositionen *på* (*abonnera en lokal*, *abonnera på en tidning*). Verbet kan således vara transitivt och då borde det kunna heta *abonnemang av ngt*. Så är mycket riktigt fallet; valensangivelsen för *abonnemang* bör ändras till *abonnemang (av/på ngt)*.

Kontroll av semantiskt besläktade lemman

Visar synonyma eller nästan synonyma (och antonyma) grupper av verb, adjektiv och substantiv samma konstruktionsmönster? Det är givetvis inte säkert, men undersökningar av Anna Braasch (t.ex. 2008) tyder på att svaret ofta är ja. I varje fall bör möjligheten prövas, om ordboken har ett någorlunda väl utbyggt nätverk av semantiska relationer. Ett utdrag ur en lista ur den preliminära SO-databasen såg ut så här; orden i de tre ordparen är (nästan) synonyma, och dessutom är de andra och tredje ordparen antonyma:

ifrågasätta	betvivla
~ ngn/ngt/SATS	~ ngt/SATS
immigrera	invandra
~ (från ngt) (till ngt)	~ (ngnstans)
emigrera	utvandra
~ (från ngt) (till ngt)	~ (från ngt) (till ngt)

I det andra och tredje ordparet visar valensangivelsen för *invandra* en avvikelse från de övriga tre valensangivelserna. Även om den inte är fel, bör den ändras så att bättre konsekvens uppnås. Däremot är skillnaden mellan valensangivelserna för orden i det första ordparet korrekt; man

kan ifrågasätta en person men man kan inte säga att **man betvivlar en person*.

Valensangivelser i elektroniska ordböcker vs pappersordböcker

Den tydligaste skillnaden mellan elektroniska ordböcker och pappersordböcker är den obegränsade resp. begränsade tillgången på utrymme. Visserligen är obegränsad tillgång på plats är inte bara en fördel: det finns en uppenbar risk att användaren drunknar i alltför stora informationsmängder. Men just när det gäller valensangivelser öppnar elektroniska ordböcker en del möjligheter som är svåra att förverkliga i pappersordböcker.

För det första kan den som trots allt finner valensangivelser komplicerade och kanske onödiga helt enkelt välja bort dem, eller välja bort en del av dem.

För det andra kan komplicerade, utrymmesbesparande angivelser lösas upp också i en allmän ordbok, ungefär som i Svenskt språkbruk, och varje särskild angivelse kan förses med ett konkret exempel. Man kan också ge en finare differentiering, t.ex. när det gäller bisatstyper (jfr ovan) eller inskränkningar av variabeln ”ngt”. När det trots allt inte går att ge skarpa regler för inskränkningarna kan användaren få en antydning genom att ordboken är länkad till en taggad korpus.

Slutligen kan den elektroniska ordboken ge bättre information om tillåtna och förbjudna ordföljder. Sådan information får man knappast i existerande pappersordböcker, där t.ex. (en del av) konstruktionsmönstret för verbet *tala* beskrivs *tala (med ngn) (om ngt)*, varvid det kanske är underförstått att även mönstret *tala (om ngt) (med ngn)* är möjligt. Men så är ju inte alltid fallet som *exemplen ge ngn ngt / *ge ngt ngn* visar, och i gängse pappersordböcker får användaren ingen vägledning om när ordföljdsvariationen är möjlig.

Litteratur

Ordböcker

DDO = *Den danske ordbog*. København 2003–2005.

Hornby, A.S., E.V. Gatenby & H. Wakefield 1942. *Idiomatic and Syntactic English Dictionary*. Tokyo.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. Höganäs 1995–96.

- OALD = *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. 3. ed. Oxford: Oxford University Press 1974.
- Orðastaður*. Reykjavík 1994.
- Sommerfeldt, K.-E. & H. Schreiber 1977. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive*. Leipzig.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm 2009.
- Svenska ord/Lexin*. Stockholm 1984.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser*. Stockholm 2003.

Övrig litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Grundordbog til genbrug. I: *LexicoNordica* 1, 243–247.
- Bergenholtz, Henning & Vibeke Vrang 2005: Den danske ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 169–187.
- Braasch, Anna 2008: Syntactic Behaviour and Semantic Kinship of Selected Danish Verbs. I: *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Barcelona, 309–322.
- Cantell, Ilse 1995: Målspråkets verbkonstruktioner i en tvåspråkig produktionsordbok. I: *LexicoNordica* 2, 19–31.
- Cowie, A.P. 2004: Phraseology – the Hornby legacy. I: *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress*, Lorient, 37–52.
- Fillmore, Charles 2007: Valency Issues in FrameNet. I: Herbst, Th. & K. Götz-Votteler (eds.), *Valency: Theoretical, Descriptive and Cognitive Issues*. Berlin, 129–160.
- Helbig, Gerhard 1992: *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen.
- Hornby, A.S. 1954: *A Guide to Patterns and Usage in English*. Oxford.
- Jónsson, Jón Hilmar 1995: Verbgrammatikk i islandske tospråklige ordbøker med islandsk som kildepråk. I: *LexicoNordica* 12, 65–78.
- Malmgren, Sven-Göran 1995: Prepositionsfraser i tvåspråkiga ordböcker med svenska som källspråk: en undersökning och några förslag. I: *LexicoNordica* 2, 79–87.
- Malmgren, Sven-Göran 2004: En ny svensk konstruktionsordbok. I: *LexicoNordica* 11, 271–292.
- Martola, Nina 1995: Substantiv avledda av adjektiv och verb – en jämförelse mellan några ordböcker med finska som källspråk. I: *LexicoNordica* 2, 89–108.

- Martola, Nina 2007: *Konstruktioner och valens – Verbvalenser med åt i ett jämförande perspektiv*. Helsingfors.
- Nikula, Henrik 1986: *Dependensgrammatik*. Malmö: LiberFörlag.
- Sinclair, John M. 1987: Grammar in the Dictionary. I: Sinclair, John M. (ed.) *Looking Up. An account of the COBUILD Project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary*. London & Glasgow, 104–115.
- Somers, Harold L. 1987: *Valency and Case in Computational Linguistics*. Edinburgh.
- Toporowska Gronostaj, Maria 1996: *Integrerad valensbeskrivning – Mot ett formaliserat verbvalenslexikon*. Göteborg.

Sven-Göran Malmgren
Professor
Lexikaliska institutet
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Maria Toporowska Gronostaj
Forskare
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
maria.gronostaj@svenska.gu.se